

HOLUB

A MAŠUKULUMBOVÉ

JIŘÍ BAUM

JIŘÍ BAUM

HOLUB A MAŠUKULUMBOVÉ

Kapitoly o největším českém cestovateli

Recenzovali:

prof. Dr. Bohuslav Horák

Dr. Karel Uhl

PŘEDMLUVA

Africká pevnina, Evropě tak blízká, byla kulturním národům sídlícím okolo Středomoří, hlavně Řekům a Římanům, známa již ve starověku, ovšem jen zase na severu. Tehdy, kolem r. 600 př. n l., byla dokonce obepluta Féničany, a to směrem od východu na jih kolem Mysu Dobré naděje a podél západního pobřeží zpět do Středozemního moře a do Egypta. Objevení a přesnější stanovení pobřeží náleží hlavně Portugalcům na sklonku 15. století. Vnitřek pevniny však zůstával ještě dlouho temnou, t. j. neprobádanou oblastí.

Úkolu odstranit bílá místa na mapě Afriky se podjali teprve v minulém století četní cestovatelé téměř všech národů, z nichž nejznámější jsou Angličané David Livingstone, John H. Speke, Verney Lovett Cameron, Američan Henry Morton Stanley, Francouz Pierre Savorgnan de Brazza, Portugalec Serpa Pinto, Němci Heinrich Barth, Emin Paša (Eduard Schnitzer), Gerard Rohlfs a j. Většinou byli tito objevitelé dobře vyzbrojeni a také všemi potřebami hojně zaopatřeni. Štědře podporováni svými vládami mohli skutečně prokázat vědě znamenité služby. U srovnání s nimi jak mohl cestovat náš chudý Dr. Emil holub!

Průzkumu temné pevniny však vedle těchto velikánů věnovali své síly, schopnosti, zdraví a v důsledku strádání nakonec i své životy také

někteří Čechové, kteří svými cestami proslavili nejen sebe, nýbrž i svůj národ a zapsali se dobře do dějin zeměpisných objevů. Tak např. v Súdánu a v Habeši cestoval kosmonoský rodák Dr. Antonín Stecker, E. St. Vráz prošel některými kraji západní Afriky, kdežto Dr. Emil Holub se věnoval průzkumu jižní Afriky. Českých cestovatelů v Africe (a ovšem i po jiných kontinentech) bylo ve skutečnosti daleko více. Zde byli uvedeni jen ti nejznámější, z nichž zase nejslavnějším a největším byl Dr. Emil Holub.

Emil Holub se narodil 7. října r. 1847 ve východočeském městě Holicích a zemřel 21. února 1902 ve Vídni. Na své cesty se Holub důkladně připravoval již za svých studií. Kromě lékařství, jež mu mělo zjednat prostředky k cestování, věnoval se též studiu věd přírodních a pilně se učil kreslit. Přirozeně velmi se zajímal o zeměpis a s oblibou čítával cestopisy, zvláště zprávy o cestách slavného lékaře a misionáře Davida Livingstona. Byl to právě jeho zářný příklad, který pohnul Holuba k tomu, že se rozhodl cestovat po jižní Africe. Kromě toho chtěl Holub rozmnožit počet českých cestovatelů, chtěl získat národopisné a přírodopisné sbírky, jež by věnoval matičce Praze, a konečně chtěl nalézt vhodnou půdu pro zchudlé a pracovité rodiny svých krajanů. Proto, když dne 24. února 1872 dosáhl na pražské universitě doktorátu z lékařství, nemeškal a brzy poté se vydal do jižní Afriky, své vytoužené země. Tam podnikl dvě velké cesty.

První cesta spadá do let 1872 až 1879. Usadiv se v Diamantových polích, provozoval tam MUDr. Holub lékařskou praxi, aby nabyl prostředků na další cesty do vnitrozemí. Odtamtud podnikl tři

výpravy. První, do Transvaalu, byla jen jakási pokusná cesta, trvala jen dva měsíce a měla ráz a účel informativní. Na druhé výpravě se dostal až do Šošongu, sídla Khamy, vládce východních Bamangvatů. Třetí výprava vedla Holuba k vodopádům Viktoriiným na řece Zambezi a za tuto řeku do říše Marucko-Mabundské, v níž tehdy vládl mocný, ale krutý král Sepopo. Z jeho sídla Šešeke a s jeho pomocí podnikl Holub na člunech plavbu proti proudu řeky Zambezi hodlaje prozkoumat horní tok této řeky a pak se dostat k západnímu pobřeží Afriky v portugalské Angole. Ale v peřeji zvané Mučila-Aumsinga se převrhl člun s nákladem léků a střeliva, kterážto nehoda a zimnice přinutila našeho cestovatele k návratu do Šešeke a nakonec do vlasti, kam přivezl s sebou velmi cenné sbírky. Doma konal řadu přednášek a sepsal svůj první cestopis „Sedm let v jižní Africe“ s podtitulem „Příhody, výzkumy a lovy na cestách mých od polí diamantových až k řece Zambezi (1872 – 1879).“ Dílo vyšlo ve dvou svazcích v Praze r. 1880 a 1881, bylo opatřeno několika sty původních vyobrazení a čtyřmi mapami a hned bylo přeloženo do němčiny, angličtiny a francouzštiny a získalo Holubovi jméno a slávu velkého cestovatele a badatele.

Druhou velkou cestu po jižní Africe vykonal Dr. E. Holub v letech 1883 až 1887. Popsal ji, ovšem až po návratu do Evropy, ve svém objemném dvousvazkovém díle „Druhá cesta po jižní Africe. – Z Kapského Města do země Mašukulumbův. – Cesty v jižní Africe vykonané v letech 1883 – 1887.“ Spis vyšel v Praze r. 1890, byl opatřen 211 vyobrazeními a dvěma mapami a byl rovněž přeložen do světových jazyků.

Holub na této druhé cestě minil projíti zprvu krajinami již dříve poznanými a pak napříč Afrikou od jihu k severu až do Egypta, a kdyby se mu to nepodařilo, chtěl odbočit na východ k Indickému oceánu. Nepodařilo se mu však uskutečnit tento záměr v celém rozsahu, nýbrž dostal se jen do země divokých Mašukulumbů, sídlících severně od Zambezi na řece Luenge neboli Kafue, levém přítoku zambezijském.

Kdo byli tito divocí, nezkrotní a všeobecně obávaní Mašukulumbové, do jejichž území se před Holubem neodvážil vstoupit žádný evropský cestovatel, dokonce ani u černochoů pro svou lidumilnost oblíbený veliký Livingstone?

Po stránce etnografické poskytuje Afrika velmi pestrý obraz. Kromě přistěhovalých Evropanů a nepatrného počtu Asiatů žije tam daleko četnější barevné domorodé obyvatelstvo, které však není jednotné ani v ohledu rasovém, ani jazykovém, ani kulturním. Vedle Hamitů, žijících na severu pevniny, Semitů (Arabů a části Habešanů), kteří žijí převážně na východě Afriky, a indonésckých přistěhovalců, kteří přinesli malajskou řeč a kulturu na Madagaskar, a kromě menších skupin Hotentotů, Křováků a Pygmejů (trpasličích kmenů ve střední Africe) rozeznáváme v Africe dvě velké skupiny původního

černého obyvatelstva, černochoů čili negrů¹: súdánské a bantuské negry.

Súdánští černoši žijí převážně v Súdánu, rozlehlém území na jih od Sahary, které podle nich též dostalo své arabské jméno „Bilád as sudan“ (= země černých lidí). Tito súdánští černoši jsou vyšší postavy než Bantuové, druhá skupina afrických negrů; jsou dolichocefalové čili dlouholebí, temné barvy, s vlnitými vlasy, širokým, plochým nosem a tlustými rty. Zabývají se zemědělstvím, a dobytčářstvím, provozují obchod a některá řemesla.

Jižně od nich ve střední a jižní Africe žijí Bantuové (ba-ntu = lidé, od mu-ntu = člověk). Jejich sídla sahají od Atlantického k Indickému oceánu a na jih za řeku Zambezi do Bečuánska a Basutska. Jsou mnohem světlejší barvy nežli Súdánci, nižší a slabší. Též jejich kultura je mnohem nižší. Žijí hlavně v hlubokých pralesích Konga a v savanách východoafrických, oplývajících zvěří, a živí se převážně lovem této zvěře.

A právě k těmto bantuským černochoům náležejí Mašukulumbové, jinak zvaní též Ila-Šukulumbové anebo prostě Ilové, t.j. mluvící

¹ Slovo „negr“ bylo v době, kdy Dr. Uhl předmluvu psal, neutrálním termínem, označujícím obyvatelstvo afrického původu. V dnešní době by již bylo jeho použití v populárně-naučné literatuře nepřipustné. Zde jej však necháváme, protože považujeme za důležité uchovat dílo v původním znění. – pozn. red.

nářečím Ila. Mašukulumbové žijí v Severní Rhodesii za řekou Zambezi mezi 13° a 16° jižní šířky. Obývají dosti vlhkou náhorní rovinu ve výši přes 1000 m nad mořem, kterou protéká řeka Luenge, a která je pokryta skupinami palmových lesů. Mašukulumbové jsou pěkně rostlí, mají lehce zakřivený orlí nos, muži nosí na hlavě vrkoče spletené z vlasů vlastních i cizích, dlouhé 14 – 40 cm až přes 1 m, podle bohatství a významu. Ženy zato si hlavy holí. Muži nosí bílé nebo modré šátky, ovinuté jako tóga kolem těla, ženy chodí zcela nahé. Hlavním zdrojem výživy Mašukulumbů jsou velká stáda dobytka, při čemž stádo o dvou až třech tisících kusů není ničím neobyčejným. Kromě dobytka chovají též mnoho psů. Jejich chatrče mají podobu kuželovitou, jsou kryty travinami a listím a tvoří obce, v nichž vládne náčelník. Celé území Mašukulumbů je rozděleno na několik celků (knížectví) s jistým počtem osad, nad nimiž vládne pohlavár. Jednotlivé státní nebo národní organizace Mašukulumbové nevytvořili.

S Mašukulumby se Dr. Holub setkal po prvé v Šešeke na dvoře krále Sepopa za své první velké cesty a za druhé návštěvy v říši Marucké dne 9. listopadu 1877. Bylo to šest vyslanců, kteří každoročně přicházeli s dary ke dvoru maruckému pozdravit panovníka a po několika nedělích s jinými dary se zase vraceli domů. Holubovi byla nápadná jejich načernalá pleť a ráz obličeje jakoby ženský. Většinou měli orlí nosy. „Ve své zemi,“ píše Holub v díle „Sedm let v Jižní Africe“, II. díl, str. 304 – 5, „chodí nazí, jenom ženy zavěšují si na řemeni kol těla železné zvonečky. Mašukulumbové pyšní se nejvíce svým vlasem, který jest vskutku hoden podivu. Na

temeni spočívá buď celý, nebo zkomolený kužel z několika vrstev, jsa pevně s hlavou spojen. Některé vrstvy jsou složeny z vodorovných rulíků, jiné z kolmých, jinde zase z překřížených a jinde rovnoběžných, jež uměle jsou spleteny a roztokem klovatinným napuštěny, tak že celkem vypadají, jakoby to byla stavba, zbudovaná ze samých vlasů svého majetníka; ale není tomu tak. Mašukulumbové oškrabují si totiž občas huňatý vlas kromě okrouhlého místa 30 až 35 centimetrů dokola. Na vlnu, která zbude na temeni, postaví se věžovitý drdol; vlasy pak, které si ostríhají, ukládají, až jich mají dostatečnou zásobu. Aby pak jich co možná nejdříve hodně nabyl, manžel dovoluje si holiti také hlavu atd. svých žen a otrokův, i hlavy všech nepřátel, padlých v boji; tyto vlasy, kterých by Mašukulumbe nedal za nic, slepuje klovatinou se svými a splítá je potom v malé rulíky. Nejdelší z takových účesů končil se ohonem s délkou 103 centimetrů, jsa vpravo nachýlen, když pak se domorodec sklonil, nahnula se též celá vlasová věž. Účes tento byl v objemu šestatřiceti centimetrův; jiné byly zvýši dvaceti až třiceti centimetrův. Svaly spánkové zesílily se Mašukulumbům v provazy tloušťky prstu, a tím pouze mohla hlava snést velikou tíž na temeni.“ „Takový obrovský vrkoč,“ píše Holub ve své „Druhé cestě po Jižní Africe“, II. díl, str. 225, „přijde se vším všude dosti vysoko, neboť jeho cena rovná se ceně řádného vola, za něhož by nám bylo zaplatiti 9 – 10 metrů kartounu. Zhotovení velikého vrkoče jest uměleckým dílem, které vyžaduje týdny, ano mnohdy i měsíce času.“ – Tyto vrkoče, jimiž Mašukulumbové byli nápadní a tolik se lišili od ostatních afrických černochů, kreslival Dr. Holub s oblibou při svých četných přednáškách na školní tabule, jak si pamatují jistě dnes už nečetní jeho

posluchači a též pisatel této předmluvy. A právě v území těchto Mašukulumbů, kam na své druhé veliké cestě Dr. Holub dospěl nejdále na sever, také ztroskotal, a to hůře než v peřejích zambezijských na své první cestě.

Doktora Holuba na jeho druhé cestě jižní Afrikou provázela jeho mladá žena, paní Růžena Holubová, rozená Hořová z Vídně a dosud tamtéž žijící, a pak šest evropských průvodců, jež si Holub vybral z bývalých vojáků a ze sedmi set uchazečů, kteří se mu na výzvu přihlásili. Josef Špíral ze Štáhlav a Karel Bukač z Vídně zemřeli dříve, než se výprava dostala k Zambezi, Antonín Halouzka z Rajhradu (nikoliv Haluška, jak mylně píše sám Dr. Holub a jak se dále omylem traduje!), poněvadž také těžce onemocněl, byl poslán Holubem zpět do Evropy, a tak pouze tři další z nich, totiž Osvald Söllner z Vídně, Ignác Leeb z Harmansdorfu a Fekete Jánoš z Csongrádu v Uhrách se dostali za řeku Zambezi a pak i do území Mašukulumbů, kam výprava vstoupila dne 17. července 1886. Mašukulumbové se k výpravě chovali krajně nepříznivě a pak i nepřátelsky. Podezírali zejména bělochy, že jsou vyzvědači maruckého krále Luaniky, s nímž žili v nepřátelství, a že jsou obílení Marucové. Holubovi nepomáhalo ani jeho lékařské umění, které všude jinde mezi černochoy mu bylo ku prospěchu.

Holub s průvodci tak prošel několika „knížectvími“ Mašukulumbů, jichž nepřátelství vyvrcholilo u náčelníka Ňamby. Ke katastrofě pak došlo dne 2. srpna 1886 u vsi Galulongy. Když totiž nosiči, s nimiž měl Holub v Africe vůbec veliké potíže, mu utekli,

snažil se Holub získati pomoc u domnělého Portugalce, který prý žije nedaleko za horami na severu viditelnými, jež Dr. Holub nazval horami Františka Josefa. Portugalec však byl čirý výmysl domorodců, aby výpravu rozdělili a pak ji snadněji mohli přepadnout. Holub se tam vypravil přes bažiny a močály a nenaleznuv Portugalce, vrátil se zpět do ležení u Galulongy. Za jeho nepřítomnosti však byl tábor Mašukulumby přepaden a vypleněn, Osvald Söllner smrtelně zraněn a zranění podlehl. S nebezpečím života se Holub snažil zachránit aspoň část svých deníků. Po strastiplné cestě močály a po vypáleném strništi s bosýma a zraněnýma nohama plížili se cestovatelé za stálého nebezpečí z přepadení zpět k řece Luenze, kterou se jim nakonec šťastně podařilo přeplouti. Mezitím se vrátilo několik zběhlých matockých nosičů, u nichž se probudilo svědomí a ještě více strach před jejich králem Mo-Panzou, a ti pomohli nésti zcela vysílenou a nemocnou paní Holubovou. Tak překročili po druhé hranice území mašukulumbského dne 7. srpna 1886 a unikli stále hrozícímu smrtelnému nebezpečí. Útrap ovšem nebylo ještě konce. Územím svobodných Matoků a říší Maruckou dostali se 23. srpna do Gazunguly, kam přišli jako žebráci, otrhaní, unavení a nemocní. Přepluvše Zambezi octli se zase v poněkud civilizovanějších krajích. Na této a další cestě k jihu se podařilo Holubovi nashromáždit značné množství předmětů národopisných a přírodních, které dovezl do Evropy kromě těch, které dříve poslal domů s Halouzkou. Z nich mohl Holub uspořádati dvě velké výstavy ve Vídni (1891) a v Praze (1892). Žel, že tak těžce nastrádané a jedinečné sbírky z jižní Afriky nezůstaly zachovány v celku a ve vlasti! Holub chtěl většinu z nich darovati Národnímu museu v Praze, ale byv odmítnut, začal

s nepochopitelným rozdáváním jich museím a školám v místech, kde přednášel. Nejlepší a nejvzácnější předměty však se dostaly do ciziny, kde zdobí tamní musea a hlásají slávu českého cestovatele. Teprve v poslední době snaží se povolaní činitelé z této největší jihoafrické sbírky, jaká kdy byla sebrána, zachránit, co se ještě zachránit dá, a soustředit to v Národním a Náprstkově museu v Praze a v Holubově rodišti Holicích.

Útrapy, jež Holub prožil na své druhé cestě, zvláště mezi Mašukulumby, a nemoci, které tam získal, trápily jej po celý další zbytek jeho poměrně krátkého života, až konečně jim podlehl dne 21. února 1902. Ač chudý, měl Dr. Holub pohřeb vskutku královský. Vystrojilo mu ho město Vídeň, které mu též na svém ústředním hřbitově poskytlo čestný hrob, který od 11. června 1904 zdobí pěkný pomník s mramorovou bustou cestovatelovou. Ještě za života dočkal se Holub té radosti a zadostiučinění, že byl jmenován čestným i dopisujícím členem předních cizích i našich zeměpisných a přírodovědeckých společností, čímž byl uznán za opravdu velikého cestovatele a badatele. Kromě toho se mu dostalo na 40 řádů a vyznamenání od různých evropských panovníků.

Holub je nesporně největším českým cestovatelem. Objevil Mašukulumby a Mašukulumbové téměř zničili Holuba. Není divu, že útlocitnou paní Holubovou pronásledovali Mašukulumbové ještě dlouho potom ve snách v Evropě a že vzpomínka na ně, na ves Galulongu a na den 2. srpna 1886 nálezela u Holuba mezi nejbolestnější.

Tragická a strastiplná cesta Holubova do země Mašukulumbů nalezla dlouho po smrti cestovatelově odezvu v české literatuře. Romanopisce i vědce vábil její cizokrajný námět a neobyčejný příběh, a proto ji znovu zpracovali, každý po svém a můžeme říci, že dobře a procítěně.

Tak r. 1942 napsal žurnalista a spisovatel poutavých knih o českém polárníkovi Janu Welzlovi, Edvard Valenta (nar. 22. 1. 1901 v Prostějově), knihu „Druhé housle. – Román o veliké cestě Emila Holuba.“ V druhém ilustrovaném vydání vyšlo znovu v Praze r. 1945.

Doc. Dr. František Běhounek (nar. 28. 10. 1898 v Praze), fyzik a radiolog, známý jako jediný český účastník italské Nobilovy výpravy vzducholodí Italia k severní pólě v květnu roku 1928, napsal a v říjnu 1946 vydal knihu „Na sever od Zambesi“ s ilustracemi a mapkami. Výpravy Holubovy k Mašukulumbům se zde vlastně týká jen druhá část jeho knihy, „Veliká cesta“.

Pro mládež tuto látku zpracoval spisovatel Vojtěch Lev v knize „Za velkým dobrodružstvím. – Vypravování o českém cestovateli.“ Vyšlo v Praze r. 1947 s kresbami Jana Podhájského a s předmluvou paní Růženy Holubové, datovanou ve Vídni v září 1943.

Jméno Dr. Emila Holuba je ještě dnes, více než padesát let po jeho smrti, velmi živé. Neobyčejný zájem o něho značně podnítily oslavy jeho stých narozenin, konané v Praze a v Holicích r. 1947, jakož i film

„Velké dobrodružství“, který od r. 1952 byl promítán v našich biografech, a kniha Emil Holub, „Velké dobrodružství“ s úvodem a doslovem spisovatele Jiřího Mareše (Praha 1952). Roku 1947 vyšla řada publikací a článků v časopisech, jichž výčet nalezne čtenář ve stati Dr. K. Uhla „Publikace vydané ke stým narozeninám Dr. Emila Holuba“ ve Sborníku Československé společnosti zeměpisné, roč. 1948, svazek 53, str. 52 – 54.

Ostatní literatura o Holubovi, jeho životě a cestách, je už tak rozsáhlá, že není ani zdaleka možné všechnu ji zde vypsati. Čtenářům, kteří se o Holuba zajímají, lze však doporučit aspoň tyto přehledné a dobře informující spisy: Bohumil Bauše: „Život a cesty Dr. Emila Holuba“. Praha 1907. Světová knihovna č. 612 – 613. J. V. Želízko: „Dr. Emil Holub a jeho výzkumné cesty v jižní Africe“ ve Sborníku české společnosti zeměvědné, roč. VIII, Praha 1902. Týž autor napsal ještě: „Život a utrpení afrického cestovatele Dr. Emila Holuba v posledních dopisech 1897 – 1902“ (Smíchov 1922), a pro Němce u Brockhause v Lipsku r. 1936 vydal knihu „Elf Jahre unter den Schwarzen Südafrikas“.

Velký obdivovatel Holuba a badatel o jeho životě a cestách Dr. Jindřich Dlouhý vydal r. 1940 v Holubově rodišti Holicích velmi pěkný spis „Dr. Emil Holub, člověk a cestovatel“ a r. 1947 v Praze v edici Náprstkova musea sborník „Dr. Emil Holub, africký cestovatel“, do něhož vedle pořadatele samého (4. práce) přispěli ještě Dr. Alexander Vaníček (předmluva), Petr Borák, Dr. Jiří Müller, Vojtěch Lev, prof. Dr. Jan Obenberger, Dr. Bohumír Lifka, Edvard

Valenta, Dr. Karel Uhl a A. Mastná-Kahlingová. Je to dosud největší souborné dílo o Holubovi. František Ottmar a Vladimír Faltys vydali r. 1947 v Holicích brožurku „Dr. Emil Holub a rodné Holice“ a Dr. Karel Uhl napsal „Dr. Emil Holub, slavný český cestovatel po jižní Africe“ a „Z posledních let života afrického cestovatele a badatele Dr. Emila Holuba“ (Rajhrad 1946), Dr. Jiří Krámský napsal r. 1947 „Dr. Emil Holub v dopisech cizinců“ a Otakar Kratochvíl napsal do časopisu „Věda a život“ (Praha 1948, roč. XIV, č. 6) článek „Holubova cesta do země Mašukulumbů“. Konečně roku 1949 vydal Jaroslav Langr brožuru „O cestách Emila Holuba“ a v r. 1954 vyšlo v nakladatelství Mladá fronta dílo Dr. Ctibora Votrubce „Jihoafrické cesty Emila Holuba“.

Nadšeným obdivovatelem Dr. Emila Holuba byl i autor této knížky, RNDr. Jiří Baum, narozený v Praze 20. září 1900 a umučený nacisty ve Varšavě na začátku roku 1944. Zoolog Dr. Baum byl též velkým cestovatelem a sběratelem přírodnin, jimiž obdarovával naše Národní museum. Cestoval v Americe, a to Brazílii, po Spojených státech, byl na Havaji, rovněž Afriku procestoval téměř celou, byl např. v Senegalsku, v Portugalské a Francouzské Guinei, na Jávě, v Malajsku a v Indii. Cestu kolem světa přes Austrálii, Japonsko a Kalifornii vykonal již se svou chotí paní Růženou Baumovou, se kterou cestoval také po Evropě, zvláště ve Španělsku a Laponsku, a v roce 1938 – 39 také v jižní Africe.

Roku 1931 podnikl se sochařem Františkem Foitem v malé dvouválcové Tatře cestu napříč Afrikou, a to směrem od severu k jihu,